

skiftning og blokudskiftning behandles, illustreret ved kort fra forskellige landsbyer i området. Endelig gives en særdeles nyttig jævnførelse med udskiftningen i andre egne. Her har man hidtil især, takket være Troels Finks udmærkede bog *Udskiftningen i Sønderjylland, kendt forholdene i Sønderjylland*. Nu opridses et frugtbart arbejdsprogram for hele landets udskiftnings- og udflytningshistorie.

Medens anm. i indledningen til Henrik Pedersens tabelværk *De danske Landbrug 1688* har udgivet en del af instruktionerne vedr. landmålingen 1681—83, så følger nu lignende materiale for landmålingen 1768—72.

Bogen slutter med Werner Christensens afsnit »Undersøgelse af Jordens Indhold af letopløselige Fosfater i Hejninge, Grøfte og Snekkerup«. Der synes ikke at være nogen sikker sammenhæng mellem de gamle boniteringer og jordens fosfatindhold i dag. Fosfatanalysen vil særlig få betydning ved opsporing og fastlæggelse af forsvundne bopladser, idet man her vil finde meget høje fosfatindhold, således som det lykkedes forf. at påvise landsbyen Stokkerups tomt på Eremitagesletten i 1935. Hvor det derimod drejer sig om at efterforske, om en jord har været dyrket i kortere eller længere tid, eller andre forhold, der kunne ventes at give anledning til en mindre forskel i fosfatindholdet, vil metoden, efter forf.s mening være mere tvivlsom.

Bogen slutter med et udførligt resumé på engelsk. Den er et af de vægtigste og frugtbareste bidrag, der længe er givet til studiet af dansk landbrugs- og bebyggelsehistorie, og vil uden tvivl blive stærkt benyttet som udgangspunkt for fremtidig forskning på dette område.

Svend Aakjær.

Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Andra delen. Det moderna Sveriges grundläggning. Stockholm 1950.

(Halvbd. 1, 584 sider, halvbd. 2, side 585—894, + LXII + bilagor side 3*—58* + register och innehållsförteckning side 1—46 + kartor och diagram).

Anden del af professor Eli F. Heckscher's monumentale fremstilling af Sveriges økonomiske historie fører med sine to halvbind udviklingen frem fra 1720 til 1815 d.v.s. gennem Frihedstiden og den Gustavianske tid. Sammen med den første del, der kom i to bøger i 1935 og 1936, foreligger nu en samlet skildring af den næsten 300-årige historie fra 1520, hvilket uden overdrivelse må betegnes som en enestående præstation. Intet under, at *Ekonomisk-*

historiska Institutet i Stockholm samtidig har benyttet lejligheden til at hylde forfatteren ved at udsende en bibliografi, som rummer en kronologisk fortegnelse over H.s hele produktion fra 1897 til 1949, ikke blot den videnskabelige, men også omfattende avisartikler m. v. (*Eli F. Heckschers bibliografi, 1897—1949, Stockholm 1950*). Gennemlæsningen af denne bibliografi efterlader et indtryk af en overordentlig produktivet og sjældent spændvidde i interesser. Bibliografien og anden del af Sveriges økonomiske historie er imidlertid ikke ensbetydende med, at professor Heckscher nu har tænkt sig at lægge op. Tværtimod anfører han i sit forord, at det er den historiske forsknings hovedopgave at forbinde det forgangne med det nutidige, og i overensstemmelse hermed er det hans hensigt at føre skildringen af Sveriges økonomiske historie frem til nutiden. Det må imidlertid på grund af stoffets voldsomme omfang forventes, at hvad der således står tilbage vil få en væsentlig anden karakter end det hidtil fremlagte, hvilket atter vil sige, at den foreliggende del i flere henseender udgør sidste sten på den store bygning rejst ved et slidsomt arbejde med overvejende utrykt arkivmateriale.

Det vil være omsonst at forsøge en vurdering af H.s sidste arbejde uden et kendskab til hans metode og teori. Netop ved sin stringente udformning af en kvantitativ metodik og ved sin såkaldte aspektteori har H. været nyskabende, hvilket i forbindelse med en sikker afgrænsning af den økonomiske histories område har forlenet hans bøger med en egen fasthed og klarhed, som heller ikke fornægter sig ved det nu udkomne værk. I indledningen til første bog i 1935 har H. redegjort for sine synspunkter, og et resumé af hovedpunkterne skal ikke forsøges her, da det turde være overflødigt i betragtning af Aksel E. Christensen's meget grundige behandling af 1. og 2. bog i dette tidsskrifts 10. række V bind (side 149—181), hvor ikke mindst H.s metode er udførlig omtalt. Derimod indleder H. sit nye arbejde med nogle interessante betragtninger over den økonomisk-historiske totalfremstilling, som kræver lidt nærmere omtale, da fremstillingsformen tydeligvis har været noget af et problem, hvilket ikke kan undre, når man betænker materialets omfattende karakter, hvortil kommer, at det ved en vurdering af værket som en helhed vil være naturligt at gå ud fra forfatterens intentioner.

Normen for den ideelle helhedsfremstilling af den økonomiske historie har H. fundet hos den kendte svenske historiker og statsmand Hans Järta, der i 1822 i en beretning fra Stora Kopparbergs len gav udtryk for, at et sådant værk skal søge at skildre

næringsgrenene »såsom utgörande tillsammans en enda organisation, uti vilken alla delarne, under en ständig växelverkan, ömsesidigt frambringa, underhålla och fortdriva varandra«. Et sådant program vil alle utvivlsomt tilslutte sig rent principielt; at realisere det er derimod en anden sag. Forfatteren har disponeret stoffet således, at det falder i tre hovedafdelinger. Den første hedder slet og ret *Svenska folket* og skildrer selve grundlaget for Sveriges husholdning nemlig befolkningen, der i tre kapitler beskrives demografisk, geografisk og socialt. Den anden afdeling er kaldt *Svenska folkets näringskällor* og omfatter med sine 8 kapitler langt den største del af hele fremstillingen. Her gennemgås de enkelte næringsgrene på klassisk maner: landbrug, skovbrug, bjergværk, håndværk, hjemmesløjd, handel og søfart samt pengevæsen. Endelig rundes værket af med en tredje afdeling, der rummer en redegørelse for *Svenska folkets ekonomiska tänkesätt*, hvor merkantilisternes, fysiokraternes og de første liberalisters ideer er behandlet. H. indrømmer gerne, at hovedparten af hans kapitler således handler om hver sin side af det økonomiske liv, men beder læseren om til stadighed at tænke sig helheden bag de enkelte emner. Et middel hertil skulle være at læse bogen i dens fulde udstrækning og ikke stykke de enkelte kapitler ud. Alligevel synes dette råd ikke ganske at fjerne ulemperne ved den blandede funktions- og erhvervsinddeling, som H. iøvrigt bedre har undgået i sine tidligere bøger. Mån må derfor beklage, at forfatteren ikke i en afsluttende afdeling har givet os sin fortolkning af helheden, thi ingen kan vel være nærmere dertil. Netop i betragtning af, at H. opfatter den økonomiske historie »såsom inriktad på samma slags företeelser som behandlas när man undersöker det ekonomiska tillståndet i nuvarande tid« (Indledningen til første bog, 1935) havde det været interessant at se helheden anskueliggjort ved en sammenfatning på tværs af det gængse skema. Naturligvis lader den moderne tids økonomiske systematik sig ikke uden videre overføre på 1700-tallets svenske samfund bl.a. fordi hovedparten af vore dages økonomiske helhedsudtryk (nationalindkomst, nationalformue, prístal osv.) er så nøje knyttet sammen med det statistiske apparatur. Landbrugets alt dominerende plads i datidens samfundshusholdning mervirker også til at skabe andre forudsætninger. Disse afgørende modifikationer til trods må det alligevel være muligt og videnskabelig frugtbart at søge de enkelte tråde samlet i en tværgående behandling af f.eks. arbejdskraften og arbejdslønnen, prisudviklingen og lignende aspekter.

Foruden samspillet mellem de enkelte næringsgrene anfører H. yderligere to momenter, som han har tilstræbt at få frem i sin

skildring, da de begge er afgørende for forståelsen af den store sammenhæng. Det er kontinuiteten i udviklingen, der gør enhver opdeling i »perioder« kunstig, og det internationale perspektiv. Begge disse bestræbelser er afgjort kronet med held, idet der ved alle vigtige fænomener er trukket linier bagud til de foregående bind, ligesom den internationale baggrund er skildret meget sikkert, især hvor talen gælder Sveriges eksportvarer: jern, kobber og træ. Ikke mindst i diagrammerne har forfatteren med støtte i de udenlandske prishistoriske publikationer belyst afsætningsforholdene og således givet et værdifuldt supplement til forståelsen af den nationale udvikling.

Med hensyn til periodens afgrænsning gælder det, at udgangspunktet — året 1720 — så at sige giver sig selv. H. citerer Carl Gustav Cederhielm, der i sit epigram har omskrevet Karl XII's død og Frederik I's tronbestigelse til, at det svenske ur dermed gik frem fra 12 til 1. Det store svenske imperium med dets glans og byrder afløstes af det svensk-finske rige, og denne omvæltning bevirkede, at hele det økonomiske livs mål ændredes. Det moderne Sverige blev grundlagt. Tiden nærmest efter 1720 medførte i første omgang en frigørelse fra krigens tunge bånd, og H. ser i diagrammerne over den mandtalskrevne befolkning, med en voldsom stigning af alle kurver umiddelbart efter fredsslutningen, et bevis for, at en velstandsøgning fandt sted. Noget andet er, at denne stigning ikke fortsætter i resten af århundredet, hvilket hænger sammen med, at de mindskede byrder og øgede ressourcer først og fremmest stimulerede en stærk vækst i befolkningen, snarere end en almindelig øgning af levestandarden. Mere skeptisk er forfatteren med hensyn til periodens slutpunkt, 1815. Han gør opmærksom på, at året 1809 på mange områder satte tydeligere skel end 1815, ikke blot på det forfatningsmæssige felt, men også i den økonomiske diskussion. Det industrielle gennembrud kommer derimod først i 1850'erne og 1860'erne og hermed gennemgribende indvirkninger også på landbruget. Den temporære vækst i befolkningen i 1820'erne var dog også et vigtigt incitament for den agrare udvikling, hvilket taler til gunst for det valgte afslutningsår. Det afgørende synspunkt har imidlertid været internationalt; H. har valgt at slutte sin fremstilling med Napoleonskrigenes ophør, hvor nye tilstande træder frem i hele den vestlige kulturkreds.

Endelig et par ord om opsætningen. Teksten står uden direkte noteapparat, hvilket turde være en fordel ved et værk af denne karakter. Noterne er i stedet samlet i et afsnit anmærkninger om kilder og litteratur, og her finder man dels de nødvendige henvis-

ninger til tekstens enkelte steder, dels en række oversigter, som er værdifulde derved, at de bl.a. rummer sammenfattende bibliografiske diskussioner. Det omfattende statistiske materiale præsenteres ligeledes på en forbilledlig måde. I en pro memoria om tabel- og diagramteknik (side 53*—58*) har forfatteren nedskrevet en række regler for opstilling af sådant materiale ved økonomisk-historiske undersøgelser, og denne vejledning letter ikke blot tilegnelsen af det foreliggende stof, men opfylder også et praktisk behov ved på adskillige punkter at være en almen gyldig rettesnor, som historikerne må være professor Heckscher taknemmelig for. Af de mange gode råd, der her gives til bedste, skal blot nævnes reglen om, at en tabel så vidt mulig skal forklare sig selv, samt at en tabel aldrig bør indeholde mere end det, den skal illustrere. Sammendrag af de vigtigste tabeller er iøvrigt placeret i teksten, medens de større og mere detaljerede opstillinger er anbragt i et særligt bilagsafsnit, der sammen med kort og diagrammer udgør rygraden i hele værket. Også registret fortjener at nævnes, idet det ikke blot fremtræder som et kombineret navne- og sagregister, men tillige indeholder den benyttede litteratur — placeret under forfatternavnene — således at man på denne måde direkte får oplyst i hvilken forbindelse de forskellige autores optræder. Endelig må man komplimentere forfatteren for den opfindsomhed og det humør med hvilken han har valgt bogens illustrationer. Det er f.eks. et pletsjud at placere en herlig tegning af C. A. Ehrensvärd forestillende den 57-årige baron Rutger Macklean's rynkede og krogede profil i afsnittet om fødsels- og dødelighedstal, hvor den lave gennemsnitsalder og den tidlige alderdom omtales.

Det er tidligere af Aksel E. Christensen blevet fremhævet, at H. som økonomisk teoretiker ikke på forhånd føler sig bundet af kildernes rigdom eller fattigdom, men stiller sine spørgsmål uafhængigt af kildestoffet. Når spørgsmålene er formuleret vender teoretikeren sig mod det forhåndenværende materiale og vælger helst serier, hvor han formår at følge udviklingen indenfor landet i sin helhed over lange perioder, helst i kvantitative mål. Også ved den foreliggende anden del har H. fulgt dette princip, og en række af de tidligere benyttede serier er blevet ført frem til 1815. Dette gælder f.eks. *utspisningstaterne* eller udspisningslængderne fra krongårdene, der danner grundlaget for kostberegningerne, og mandtalslisterne, som især er blevet anvendt i afsnittet om befolkningens sociale struktur. Også de øvrige — få — regnskaber fra krongårdene er blevet bearbejdet, således regnskaberne

fra *Skarhult, Rydboholm og Löfstad*, endskønt de kun dækker kortere perioder. Hovedformålet har her været en realkritisk undersøgelse af samtidens mange oplysninger om foldudbyttet (korntalen), der indgår i det meget indholdsrige afsnit om forandringerne i Sveriges landbrug. Forøvrigt gælder det, at Sverige til sin landbrugshistorie ikke besidder et kildemateriale af samme omfang og karakter som de danske godsregnskaber, af hvilken grund oplysninger om prisudviklingen ganske mangler. Af samme årsag er det store antal beretninger — *landshövdingberättelser* og *ortsbeskrivninger* — blevet gennemarbejdet og danner et væsentligt grundlag for fremstillingen. Rigsdagsrelationerne fra Bergskollegiets arkiv er en lignende ikke-numerisk kilde, som er gjort til genstand for en systematisk bearbejdelse. Regnskaberne fra *Gimo, Fagersta, Storfors* og *Hellefors* brugsarkiver giver derimod et større ciftermæssigt materiale, som forfatteren har anvendt til en beregning af reallønnen for jernværkernes arbejdere. Som et sidste eksempel på større kildekomplekser, der i bearbejdet form indgår i fremstillingen, skal nævnes den økonomiske litteratur, fra 1700-tallet, hvis omfattende karakter illustreres ved en lille statistik, H. har opstillet på side 819 over udkomne brochurer og bøger i Sverige 1761—1772.

Til disse »arkivalske« forudsætninger føjer sig de trykte kilder og behandlinger. Naturligvis repræsenterer H.s arbejde ikke lutter førstehåndsundersøgelser, men står på adskillige punkter i gæld til en række monografier og analyser. Man kan i flæng nævne Gustav Sundbärg's bearbejdelse af den svenske befolkningsstatistik, Nils Wohlin's og C. G. Weibull's landbrugshistoriske undersøgelser, K. Åmark's bog om kornhandelen, Bertil Boëthius' og Wilh. Carlgren's skovbrugsstudier, Boëthius' og Åke Kromnov's monografi om jernkontoret, Ernst Söderlund's værk om Stockholms håndværkerstand, J. F. Nyström's ældre bidrag til handelens historie og A. Montgomery's afsnit i Riksbankens historie. At flere af disse undersøgelser atter står i gæld til professor Heckscher ved at være inspireret af hans gerning som forsker og lærer nævnes blot for en fuldstændigheds skyld.

Resultatet af dette overvældende arbejde foreligger da i en sober, klar fremstilling, trods de mange tal ikke uden levende situationsbilleder, således at forfatteren opfylder det krav om at skrive »mit etwas Geist«, som Werner Sombart engang formulerede. Det vil her føre alt for vidt, om man skulle forsøge at give et referat af H.s vigtigste resultater. I stedet for skal knyttes et par bemærkninger om den kritiske analyse til professor Heckscher's anvendelse af den kvantitative metode.

Professor Heckscher har engang i en inspireret lille afhandling om statistikens anvendelse indenfor økonomisk-historisk forskning erklæret, at »hvis man har et tilstrækkelig stort Materiale af hvad Slags som helst, kan der altid laves Statistik af det« (National-økonomisk Tidsskrift, 1937, side 162). Påstanden er uangribelig. Man kan — om så skal være — lave statistik på grundlag af printallene, og det må retfærdigvis noteres, at den citerede passus ifølge hele sin sammenhæng er at opfatte som en fanfare bestemt til at vække slumrende fagfæller og åbne deres øjne for uopdyrkede arbejdsfelter. Ingen har vel med større ret kunnet anbefale historikerne at give sig i lag med de ordnede masseiagttagelser end H., der gang på gang med sine egne undersøgelser har vist, hvor langt frem man på den måde kan nå i erkendelsen af virkeligheden. Det må imidlertid ikke glemmes, at store dele af det materiale, som en historiker har til sin rådighed, ifølge sin karakter metodisk må henregnes under det, statistikerne kalder for partielle tællinger, og her gælder det, at et materiale, der ikke er repræsentativt, ikke blive væsentlig bedre til det givne formål ved at blive større. Og omvendt — selv om man skaffer sig et tilsyneladende fuldstændig repræsentativt materiale, kan resultaterne godt blive alt for usikre, hvis materialet er for lille, således at tilfældige årsager slår for kraftigt igennem. Den moderne statistiker søger derfor at finde frem til en fornuftig kombination af et tilstrækkelig stort materiale udvalgt under hensyn til de spørgsmål, han ønsker belyst. Historikeren kan derimod ikke lave om på det »udsnit« overleveringen har spillet ham i hænde. Hans første skridt må derfor være at undersøge kvaliteten d. v. s. graden af repræsentation førend han går i gang med kvantiteten. Giver kvalitetsprøven — den kritiske analyse — et negativt resultat, må han resignere og lade tallene ligge, hvilket af og til kan være meget svært. Hvor vanskelig resignationens kunst er, giver H.s nye arbejde et par eksempler på.

På grundlag af andres og egne undersøgelser skildres i første afsnit befolkningen demografisk, såvel den svenske, som den øvrige nordiske. Kildegrundlaget er ret varierende fra land til land, og det er vanskeligt at vurdere dette store materiale i sin helhed. Holder man sig imidlertid blot til de fremlagte cifre, viser det sig, at de svenske tal afslører et meget stort fødselsoverskud — $11,2 \text{ ‰}$ årlig — fra 1720 til 1735. H. tilskriver fredstilstanden æren for denne stigning i befolkningens mængde, en stigning som misvækstårene 1725—27 ikke afbryder, og forklarer den således: »krigen och umbärandena dessförinnan hade inneburit en sådan utrensning av svagare individer, att kvaliteten hos den över-

levande befolkningen kommit att höjas». Tankegangen er nærmest darwinistisk — the survival of the fittest — og man føler sig ikke overbevist om, at de stigende tal netop skal tolkes på den måde. Afgørende i denne sammenhæng er imidlertid om materialet for fremkomsten af det såkaldte *Tabelværk* i 1749 virkelig er så pålideligt, at man kan anvende det til en statistisk undersøgelse. Det skriver sig fra en ordre af 1736 fra kammerkollegiet, hvorefter præsteskabet fik besked på at indsende sammendrag med oplysninger om antallet af fødte og døde siden 1721, idet man efter 1736 krævede årlige sammendrag indsendt. Professor David Hannerberg har i en recension af H.s værk på basis af egne undersøgelser indenfor et begrænset område hævdet, at disse præsternes kontraktstabeller udviser så store brist, at det afgørende indvirker på resultatet af H.s beregninger af folkemængden for 1749. Det er således muligt, at forfatteren har presset kilde-materialet for mere, end det kan give.

Et andet eksempel på, at forfatteren tiltider er lidt for afhængig af sin trang til at give kvantitative udtryk, findes i landbrugsafsnittets høstberegninger, der er det centrale punkt, hvorom hele spørgsmålet om produktion og konsumtion drejer sig. Udgangspunktet tages i konsumtionen. På grundlag af *utspisningsstaterne*, der ligger som bilag til krongårdsregnskaberne — som selv for store parters vedkommende er gået tabt, hvorfor en overensstemmelse i detaljer mellem utspisningsstaternes og regnskaberne cifre ikke har kunnet kontrolleres — regnes den gennemsnitlige konsumtion ud. Den viser sig for karlenes vedkommende at være ca. 4 tdr. korn årlig, snarere lidt mere end lidt mindre. Under hensyn til befolkningens sammensætning og geografiske placering reduceres utspisningsstaternes gennemsnitstal således, at der sluttelig fremkommer et gennemsnitligt kornforbrug pr. indbygger på knap 3 tdr. årlig. På dette grundlag udregnes totalforbruget, det vokser fra knap $5\frac{1}{4}$ mill. tdr. i 1750, over godt $6\frac{1}{3}$ mill. tdr. i 1781/90 til 7,1 mill. tdr. i 1810, hvilket næppe kan overraske, da tallene til syvende og sidst blot afspejler stigningen i befolkningstallet. Heroverfor opstilles de fra handelsstatistiken kendte tal for kornimporten, der viser sig ved de valgte tidspunkter kun at dække 7,3, 11,9 og 4,4 % af konsumtionen. Et lignende resultat fremkommer, om man på samme måde søger at udregne totalproduktionen af korn. Også her viser der sig en stigning, der skønnes at være mindst 70 %, og det vigtige spørgsmål rejses, om importen af korn har kunnet kompensere de til tider store svingninger i høstudbyttet, som fremgår af diagram V, hvor dødelighed og høstudbytter er sat sammen. Konklusionen

bliver, at importen ikke kunne opveje en dårlig høst, og dette resultat ses som en bekræftelse af *Malthus'* påstand om, at de svenske bønder var alt for fattige til at kunne importere korn i tilfælde af dårlig høst, hvorfor de ikke havde anden udvej end at lade de svageste — de yngste og ældste — dø.

Det faste eller sikre i hele denne analyse er formodentlig befolkningstallene og kornimporten. Især det ovenfor nævnte diagram viser — under forudsætning af *skördeomdömens* pålidelighed, hvilket vil sige de ikke-numeriske »høst-skøn's« omsætning til numeriske størrelser — at der hvilede et befolkningspres på Sveriges resourcer; samtidig viser stigningen i befolkningen, at det faktisk lod sig gøre over en længere årrække at føde flere munde på grundlag af de eksisterende produktionsmuligheder. Importen af levnedsmidler kan *tænkes* at have spillet en afgørende rolle som supplement til de eksisterende produktionsmuligheder, men havde dette supplement været effektivt ville diagram V's tal være uforståelige i henseende til den fortolkning, som ovenfor er givet af dem. Ejheller rimer de dalende importtal med en voksende befolkning, såfremt importen skulle have spillet den nævnte — hypotetiske — rolle. H. har imidlertid ikke villet lade sig nøje med et ræsonnement af den skitserede karakter. Muligvis fordi han har haft importens størrelse i form af konkrete tal, har han søgt efter udveje til at beregne totalkonsumtion og -produktion. Han er her standset op ved utspisningstaterne, som kildemæssigt opfylder det krav om lange rækker, forfatteren anser for ideelt, og som også er blevet benyttet ved bedømmelsen af forrige århundreders forhold. Erfaringsgrundlaget fremlægges i tabelbilagets tabel 5, dels i form af en tabellarisk gengivelse af hele staben i 1736 på *Rydboholms* gård i Uppland — ialt 13 personer med inspektøren i spidsen og »Gamla Höns-Maja« som rosinen i pølseenden — dels i form af bearbejdede utspisningsstater, hovedsagelig omfattende karle og piger, der er den fyldigste kategori, hvor ingen tvivl foreligger om, at hvad her er opført dækker den faktiske fortæring. De bearbejdede utspisningsstater omfatter den årlige udspisning pr. persona i originalmål, moderne mål (kg) og den daglige konsumtion pr. persona i kalorieværdi. Ialt 28 krongårde eller herregårde er draget ind i undersøgelsen, og det samlede antal personer er ifølge tabellen knap 250 fordelt over et helt århundrede. Langt den fyldigste repræsentation har Rydboholm med oplysninger fra 1728, 1731, 1733—35, 1732, 1736, 1738—41, 1742—43, 1747—50, 1753—54, 1755—60, 1761—62 for hvert år eller periode tællende en 5 à 8 personer. Sveriges befolkning anslås i 1735 til 1.700.000 og voksede med ca. 70 % i løbet

af århundredet. Tager man blot det laveste befolkningstal og det samlede antal iagttagelser fra utspisningsstaterne dækker disse mellem $\frac{1}{10}$ og $\frac{1}{5}$ ‰ af totaliteten, eller med andre ord et så mikroskopisk tal at alt må siges at stå og falde med »udsnittets« repræsentative værdi. Man kan hævde, at utspisningsstaterne repræsenterer herregårdenes mandskab, og at dette taget som en helhed vejer noget mere til i det samlede billede, og ligeledes kan det siges, at H. ved at reducere herregårdsforbruget søger at bøde på det givne, snævre udvalg. Disse modifikationer ændrer dog ikke ved den kendsgerning, at de faktiske tal, på hvilke hele denne udregning — der i mangt og meget minder om samtidens forsøg på at udregne et lands kornproduktion f. eks. Pontoppidan i Danmark — hviler, er meget spinkle, og at der ikke er gjort forsøg på at udregne, hvor meget herregårdskategorien fylder i forhold til den øvrige landbefolkning. Reduktionen med henblik på de øvrige befolkningslag er — som H. selv nævner — skønmæssig og bunder vel til syvende og sidst netop i den kendsgerning, at det igennem århundredet lykkedes at føde en voksende befolkning, der må have fået et vist minimum af ernæringsmidler. Lad det endelig være tilføjet, at utspisningsstaternes anvendelighed til beregninger af levestandard er blevet draget i tvivl af Hannerberg, som desuden — sammen med Sam Owen Jansson — har korrigeret målopgivelserne, hvorved forbrugstallene igennem de tre sekler er blevet noget udjævnet, omend den »trend«, den store forskel mellem 1500-tallets og de senere århundreders tal, som H. har påvist, står fast. Bertil Boëthius er i en anmeldelse gået ind for listerne i den henseende, at de efter hans mening enten registrerer et virkeligt forbrug eller i hvert fald har været vejledende. Derimod tvivler Boëthius på, at de er repræsentative for hele det svenske folk og konkluderer, at man i så fald må afstå fra at beregne den totale konsumtion og produktion og nøjes med en ikke-talmæssig vurdering af disse størrelser (Svensk Historisk Tidsskrift, 1950, side 451).

De nævnte indvendinger mod professor Heckschers anvendelse af den kvantitative metode må ikke opfattes som en underkendelse af selve metoden, der som anført indebærer store fordele først og fremmest ved at klargøre proportionerne i virkelighedens verden. Ofte fører den til en statisk beskrivelse af fænomenerne, men behøver ikke at udelukke en dynamisk betragtning, hvilket klart fremgår af H.s nye arbejde. Det er naturligt, at skildringen af landbrugets forhold må optage hovedparten af pladsen, når det oplyses, at den egentlige landbefolkning i 1760 udgjorde 72,2 ‰

af totalbefolkningen. Alligevel har forfatteren samvittighedsfuldt beskrevet de sider af samfundsmaskineriet, som ikke fylder meget i helheden, til trods for at datidens statsmagt gjorde alt for at fremme deres vækst og derved skabte et røre omkring »sagen«, som for en senere betragtning står i grel modsætning til det, der blev udrettet. Dette gælder f. eks. manufaktur- og til en vis grad handels- og søfartspolitikken. I behandlingen af disse emner viser H. et sikkert blik for det dynamiske element ved at koncentrere undersøgelserne om de linier, der fører frem mod nutiden. Således anser han arbejdsforholdene for det mest »oplysende« i manufakturernes udvikling derved, at der på dette område forekom en brydning mellem den gamle organisationsform og former, som i flere henseender søgte at tilpasse sig den nye, kapitalistiske produktion. At der ikke kom store resultater ud af denne kamp forklares ved samfundets sociale struktur og lovgivningsmagtens bestræbelser for at opretholde en i det store og hele arbejderfjendtlig regulering af produktionen. Ligeledes ofrer forfatteren organisationsforholdene indenfor handelen større omtale. Det hedder således om handelskompagnerne, at de i dobbelt forstand har forskningens interesse, dels p. gr. a. den handel, de repræsenterer, dels — og nok så afgørende — p. gr. a. deres organisation. De udgjorde nemlig forløberne for nutidens mest dominerende virksomhedstype, aktieselskabet, og bør studeres med hensyn til ligheder og uligheder i forhold til det moderne aktieselskab.

Af og til synes forfatteren dog at blive lidt for »dynamisk« i sin betragtningssmåde. Det gælder de tilfælde, hvor han henfalder til de i historiske afhandlinger ikke helt ualmindelige gisninger om, hvorledes udviklingen ville have formet sig, *hvis* det var gået anderledes, end det nu gik. Eksempelvis hedder det i forbindelse med det iøvrigt udmærkede afsnit om forandringerne i landbruget (nyopdyrkning, teknik m. v.): »Allmänt uttryckt fick Sverige därför betala förmånen av ett fritt bondestånd med stor efterblivenhet i jordbruksteknik och till följd därav sämre livsmedelsförsörjning för folket än som eljest blivit möjligt« (side 201). Erfaringen viser, at almene formuleringer af denne karakter ofte udskilles fra sin sammenhæng og selvstændigt nedfælder sig i læserens bevidsthed, hvorved problemstillingen med samt dens konklusion let bliver til en een gang vedtagen kendsgerning. Det turde derfor være på sin plads at påpege, at rent logisk kræver den ovennævnte dom kendskab til, hvorledes jordbrugsteknikken og forsyningen med levnedsmidler ville have artet sig med en ufri bondestand, alt andet lige, og et sådant kendskab er a priori uopnåeligt. En henvisning til de samtidige svenske kron-

gårdes og herregårdes bedre teknik og større produktion kan næppe dække dette forhold tilstrækkelig, ejheller om man — hvad H. afstår fra — søger grundlaget for vurderingen udvidet ved en sammenligning med danske landbrugsforhold i 18. århundrede, hvor den sjællandske bondestands tilbagestående teknik netop tilskrives dens ufrihed, idet man dog fra dansk side har lagt nok så megen vægt på at sætte spørgsmålet om produktionen i relation til de almindelige konjunkturer og finansieringen.

En lignende uheldig formulering findes i det store afsnit om jernet. I forbindelse med en dybtgående skildring af »smidesregleringen« drøftes denne monopolpolitiks virkninger for Sverige og for den industrielle udvikling i hele Europa, først og fremmest dog England. Det påpeges, at monopolpolitiken gennemførtes i et tidsrum, da den europæiske industris ekspansion var begyndt at tage fart, men hvor den endnu hæmmedes af den tekniske omstændighed, at det ikke var lykkedes at fremstille smedejern ved hjælp af fossilt brændsel. Samtidig var træbrændselet, det eneste der kunne anvendes, blevet meget knapt p. gr. a. skovenes udhugning. Det er derfor klart, at en politik, som med held holdt jernproduktionen nede i et af de meget få lande i Europa, hvor der var tilstrækkelige mængder af træ, måtte blive »viktigare än den skulle ha varit i något annat skede inom järnhanteringsens långa historia« (side 399). H. går imidlertid videre i sine ræsonnementer og hævder, at netop snæverheden i Europas jernforsyning var en af de vigtigste, muligvis den vigtigste blandt de faktorer, som holdt industriens ekspansion tilbage, og han tilføjer, at »det stora industriella genombrottet sålunda efter allt att doma skulle ha inträffat tidigare under förutsättning av bättre tillgång på järn. Den svenska brukspolitiken kan därför ej ha undgått att fördröja industrialismens grundläggning över lag. Samtiden kunde visserligen ej väntas ha sett sammenhanget på detta sätt« (side 400). Unægtelig et stort internationalt perspektiv. Skade kun at det unddrager sig en eksakt efterprøvning.

Afdøde slotspræst Oscar Geismar yndede, når talen faldt på anmeldelser, at berette om en avisnotits, han engang havde givet af et lærd kirkehistorisk værk fra en biskoppelig hånd. Anmeldelsen kunne vistnok ikke sige sig fri for en af hastværk præget kritik, og nogen tid efter dens fremkomst ville skæbnen at forfatter og recensent tilfældig mødtes i et tog. Biskoppen benyttede her lejligheden til at spørge, om Geismar nu også virkelig havde læst værket i dets helhed. Svaret — formodentlig frit gengivet, blandt venner — lød således: »Er De gal, mand! Tror

De, at en smørmager æder hele dritlen«. Nærværende anmelder må bekende, at han med hensyn til professor Heckscher's værk ikke har kunnet modstå den fristelse at fortære hele dritlens indhold. Måtte da denne bekendelse — de foran stående kritiske bemærkninger in mente — tjene som et udtryk for såvel respekt som beundring for et enestående omfangsrigt og sjælden righoldigt arbejde. Der er al grund til at lykønske professor Heckscher med hans store bog, der — som Bertil Boëthius har udtrykt det — utvivlsom vil blive et inspirerende arbejdsprogram for generationer af svenske videnskabsmænd.

Kristof Glamann.

